

Fél év Bergen-Belsenben

Kolb Jenő: „Hit az emberben” – Bergen-belseni napló. Szerkesztette: Thomas Rahe – Fischer Lajos. Bergen-Belsen – Berichte und Zeugnisse. Band 8. Wallstein Verlag, Göttingen, 2021. 280 oldal

Kasztner Rezső embermentő tevékenysége és a Kasztner-vonat története a mai napig viták keresztüztüében áll, és a magyar holokauszt egyik legellentmondásosabb epizódja. Kasztner ugyanis a cionista Segélyező- és Mentőbizottság egyik vezetőjeként közvetlenül Adolf Eichmann-nal és Kurt Becherrel folytatott tárgyalásokat, amelynek eredményeként a cionisták megszervezheték magyar zsidók Svájcba menekítését. Természetesen nem ingyen: a mintegy 1700 utasért fejenként ezer dollárt kellett fizetni a nácioknak. Ez az akció a háború után nagy visszhangot váltott ki – ennek ellenére magyar nyelven csupán maroknyi könyv jelent meg róla, amelyek nagyobb része nem szakirodalmi feldolgozás.¹ Az itt ismertetett kötet szintén nem a szakirodalmi vonalat erősíti, ám az eddig kiadott művek körében mindenképp egyedí, hiszen egy naplóról van szó.

Kolb Jenő, a Kasztner-vonat egyik utasának naplója magyarul és németül egyszerre jelent meg a *Bergen-Belsen – Berichte und Zeugnisse* (Bergen-Belsen – Beszámolók és tanúvallomások) sorozat részeként; a vonat

utasai ugyanis először ebben a táborban kötöttek ki, és a náciok csak két csoportban, hónapokkal később engedték őket elutazni a semleges Svájcba. Maga a napló ma a Jad Vasem gyűjteményének része. Amint az előszóban a szerkesztők megjegyzik, céljuk nem egy történeti-kritikai kiadás publikálása volt; inkább értelmező, magyarázó jegyzetekkel látták el a szöveget, hogy minél szélesebb közönséget szólíthassanak meg vele. Ebben segítséget kaptak Shoshana Hasson-Kolbtól, Kolb Jenő lányától, aki szüleiével együtt szintén a vonat utasa volt, és jelenleg a napló szerzői jogi tulajdonosa.

A könyv bevezető tanulmányát Thomas Rahe írta. Ebben röviden felvázolja a vonat utaslistájának összeállítását, az utasok társadalmi összetételét, valamint bergen-belseni tartózkodásuk jellegzetességeit. Ugyan a Kasztner-vonattal érkezőket külön táborrészben, az ún. *Ungarnlager*ben helyezték el, és viszonylag jobb körülmények között éltek, mint a többi fogoly (például nem kellett dolgozniuk, eleinte bőségesebb ételmezésben részesültek), azonban így is sokat szenvedtek az idővel egyre silányabb ellátás, a rossz higiénés körülmények, de legfőképp a csalódás miatt, hogy a vonat nem az annyira áhított szabadságba vitte őket. Mindazonáltal a csoport vezetői igyekeztek tartani a lelket társaikban mind a kulturális és vallási

¹ Kasztner és az SS egyezkedését, valamint a vonat és utasai történetét követi nyomon Szita Szabolcs könyve: *Aki egy embert megment – a világot menti meg: Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embervásár, 1944–1945*. Budapest, 2005. Mose Golan a mentőakció egyes aspektusait és Kasztner megítélését vette górcső alá: *A Kasztner-ügy történelmi torzításainak jelentősége*. Budapest, 2008. Karsai László és Molnár Judit angol nyelven adta ki Kasztner jelentését (sajnálatos módon a könyv magyarul nem jelent meg): *The Kasztner Report: the report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945*. Jerusalem,

2013. Legújabban pedig a Budapest Főváros Levéltára által létrehozott kiállítás katalógusa jelent meg: Lukács Anikó (szerk.): *Budapest – Bergen-Belsen – Svájc: A Kasztner-vonat fővárosi utasai*. Budapest, 2020. Ezekon kívül elérhető még egy visszaemlékezés és egy regény. Löb, Ladislaus: *Megvásárolt életek: Kasztner Rezső vakmerő mentőakciója: Egy túlélő története*. Budapest, 2009.; Porter, Anna: *Kasztner vonata: Kasztner Rezső igaz története regényben elbeszélve*. Budapest, 2008.

élet, mind a gyermekek oktatásának megszervezése révén.

Szita Szabolcs rövid tanulmánya a Kasztner-akció történetét kontextualizálja; részletekkel szolgál mind Kasztner Rezső előéletével, mind pedig a Mentőbizottság tevékenységével és a nációkkal való egyezkedés nehézségeivel kapcsolatban. Bár mindkét tanulmány érinti azt a témát, hogy Kasztnernek milyen lehetőségei voltak az embermentésre, és milyen volt a megítélése a háború után, bővebben is szólhattak volna a cionista vezető elleni perről és a Kasztner elleni végzetes merényletről, amelyet egy szélsőséges zsidó szervezet vitt végbe Izraelben.

A bevezető tanulmányok után Shoshana Hasson-Kolb emlékezik meg édesapjáról néhány oldalban. Feleleveníti apja életútját a holokauszt előtt és után is, így további adalékokkal gazdagítva a napló történetét. Kolb 1898-ban született, és már a második világháború előtt vezető értelmiséginek számított szekuláris és cionista zsidó körökben. A Kasztner-vonaton a Hasomer Hacair mozgalmat² képviselte, majd Bergen-Belsenben a táborlakók kulturális életének egyik központi figurája lett. Szabadulásuk után a Kolb család tagjai két évig Svájcban éltek, csak azután jutottak ki Palesztinába.

Kolb Jenőn kívül a Kasztner-vonat több utasa is naplóban örökítette meg tapasztalatait, ezek azonban jóval rövidebbek és más típusúak a kötetben kiadottnál. A napló műfajának megvan az az előnye, hogy a szerző „valós időben” jegyzi le gondolatait, érzéseit, a vele történeteket, így a visszaemlékezéssel ellentétben hiányzik belőle a megszerzett tapasztalatok birtokában történő visszatekintés és az utólagos értelemkeresés, narratívakonstruálás. Amikor Kolb Jenő 1944 június végén felszállt a Kasztner-vonatra, még nem láthatta előre, hogy az valóban a szabadságba viszi-e vagy épp a halálba. Nem tudhatta azt sem, hogy majdnem fél évet kell majd várnia arra, hogy végül december elején Bergen-Belsenből eljuthasson a bizton-

ságot jelentő Svájcba. A napló pontosan megörökíti többek között Kolb és a táborlakók általános hangulatát, annak ingadozását, valahányszor kézzelfoghatónak tűnt a továbbutazás reménye.

Kolb Jenő naplója többnyire szűkszavú, tele rövidítésekkel, mondattöredékekkel, gyakran egy-egy szóval, amit talán emlékeztetőnek rótt fel saját maga számára, ám az olvasó csak találgatásokba bocsátkozhat, hogy mire is utalt vele. Így elengedhetetlen a bőszes jegyzetapparátus, ami segít értelmezni az említett eseményeket. Ebben a tekintetben a szerkesztők alapos munkát végeztek: túlélők vallomásai és a fellelhető források, szakirodalom alapján szinte minden kérdéses bejegyzésnél található kielégítő magyarázat. Az eligazodást segíti mindemellett egy glosszárrium, valamint a naplóban megnevezett csoporttagok listája is.

A rövidítések és töredezett mondatok ellenére a napló helyenként igen szemléletesen, plasztikusan ábrázolja a vonat utasainak életét. Így például a megérkezést követően, miután a foglyok otthonról hozott élelme elfogyott, és szembesültek a tábori élelmezés szűkösségével, a hangulat és a morál mélypontra zuhant. „Mi jön ki az emberekből ilyenkor? Vádaskodás, veszekedés, leszámolások” – írja Kolb. Az elkövetkező mintegy fél év során a csoport újra és újra megtapasztalja ezt a fajta kétségbeesést, az ételosztásnál gyakran tumultus alakul ki, az emberek nem ritkán lopnak egymástól – úgy tűnt, a szélsőséges helyzetben megrendült az erkölcsi tartásuk, és ez mindenkiből a legrosszabbat hozta ki. Mindemellett hamar megszokták a tábori mindennapokat, ezzel együtt korábbi hozzáállásuk is átvértelődött, amire példa, hogy néhány nap után már valódi izgalmat okozott az, hogy hazai babból készült sólet lesz vacsorára, s a legfőbb beszédtemák gyakran az étkezések körül forogtak.

Kolb Jenő sűrűn írt az *Ungarnlager* működéséről is. Mivel ő maga az egyik cionista

² Szocialista cionista zsidó ifjúsági mozgalom.

csoport vezetőségéhez tartozott, így a tábor vezetésében is közvetlenül részt vett, átlátta a különböző pártok közti viszályokat. A mellékletben található tábori szervezeti szabályzat az eredeti napló függelékeként maradt fenn, és részletesen szól nemcsak a táborlakók által betartandó szabályokról, hanem a vezetőség és a különböző ügyosztályok feladatairól is.

A naplóban emellett szó esik a szellemi és kulturális életről. Kolb Jenő és társai igyekeztek minél színesebb programokat összeállítani, amivel mind a saját, mind a többi táborlakó figyelmét elterelhették helyzetükről és az idő múlásáról. A különböző csoportok saját vitaesteket és előadásokat tartottak művészeti, politikai témakörökben, valamint összegyűjtötték a foglyok „könyvtárát” a magukkal hozott könyvekből (a címek listáját Kolb közli is). A diákoknak iskolát szerveztek. Kolb azonban őszintén feltárja azt is, hogy ez a fajta „kulturális munka” gyakran nehézségekbe ütközött a fásultság és beletörődés miatt.

Kolb Jenő figyelmet fordított a humor szerepére is: például megemlítette az „Ajvé rádió”, a magyar foglyok saját adásának néhány műsorát, amelyben parodizálták a tábori élet egyes aspektusait, és lejegyezte Szondi Lipót, a hírneves pszichiáter vicceit is. Ugyanakkor folyamatosan reflektált a csoporton belüli ellentétekre, ellenségeskedésre, ami szemmel láthatólag még a gyerekekre is átragadt, akik megéreztek és viselkedésükkel visszatükrözték szüleik hangulalingadozását.

Ezen átfogó témák mellett a naplóban természetesen még sok másról is szó esik: olyan apró-cseprő dolgokról, amelyek a tábor életét színesítették vagy épp megnehezítették. Külön érdekesség, hogy a vonat utasai között ott volt Szondi Lipót, aki néhány érdeklődő fogolytársa bevonásával igyekezett folytatni pszichológiai praxisát. Hamar meghonosodott a Szondi-féle önanalízis a rabok körében – talán nem véletlenül, hiszen mindenki igyekezett okot és értelmet keresni a saját sorsában, ami Bergen-Belsenbe ve-

zette. Nemcsak ő gondoskodott azonban a táborlakók egészségéről: a Kasztner-vonat utasai között akadtak orvosok, akik még az emberpróbáló körülmények között is gyermekeket segítettek világra, operációkat hajtottak végre.

Kolb gyakran lefestette a körülöttük lévő természeti jelenségeket, amelyek nagyban befolyásolták a táborlakók hangulatát: a szebb napok, a zöldellő növényzet nyugtatólag hatottak, viszont a hideg, szürke, borús idő még elviselhetetlenebbé tette az ottlétet. Utalt a paradicsombokor sorsára is, aminek megrázó története csak a lábjegyzetben bomlik ki: a foglyok felfedeztek egy paradicsombokrot, amelynek egyetlen, érett gyümölcse őszre elrothadt, mert egyikük sem szedte le. Ez az egy szem paradicsom a táborlakók szemében mindazt a bőséget, jólétet szimbolizálta, amelyet a holokauszttal elvesztettek.

A központi, állandó probléma ugyanakkor mégiscsak az elutazás ügye maradt. Kolb részletesen beszámol minden ezzel kapcsolatos fejleményről az utaslisták összeállításától kezdve a tárgyalásokon át a kósza hírekig. Ehhez természetesen szorosan kapcsolódott a bizonytalanság érzése, a várakozás kínja – különösen akkor, amikor november közepén a csoportot értesítették, hogy hamarosan utaznak, majd azután hetekig mégsem történt semmi. „A legrosszabbat tették velünk: ahelyett, hogy meghagytak volna a letargiában, amibe már berendezkedtünk, a »hír« megzavarta az életet” – írja Kolb. A Kasztner-vonat második csoportja végül 1944. december 4-én indult útnak Bergen-Belsenből Svájcba.

A „Hit az emberben” – *Bergen-belseni napló* kívül-belül igényes kiadvány, élvezeti értékéből azonban jelentősen levon az, hogy a fordításokban, a mellékletekben és a lábjegyzetekben sűrűn előfordulnak germanizmusok, nehezen érthető, magyartalan szó szerkezetek, nyelvhelyességi hibák és félregepelések. Mindazonáltal maga a napló megrázó és tanulságos olvasmány, amit érdeklődéssel forgathat mindenki, aki kíváncsi

a holokauszt történetére, a tábori életre és a zsidóság holokausztra adott reakcióira. Emellett Kolb Jenő a magyar holokauszt egy igazán különleges epizódjának, a zsidó ön-

mentés egyik legeredményesebb akciójának a hiteles krónikása, most kiadott naplója pedig a remény, az emberi akaraterő tanúságtétele.

KLACSMANN BORBÁLA